

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СУДАМИ СПОРІВ ПРО ТЛУМАЧЕННЯ ЗАПОВІТУ

Олександр Кухарев, доцент кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, к. ю. н., доцент

Виконання заповіту в деяких випадках ускладнюється неоднаковим використанням у ньому слів, понять, термінів, які є загальноприйнятими у сфері речових, зобов'язальних, спадкових відносин. Крім того, можуть мати місце певні неузгодженості між окремими частинами заповіту, суперечності та неточності, які значно ускладнюють з'ясування волі заповідача після відкриття спадщини і, як наслідок, — унеможливають виконання заповіту.

Складність з'ясування дійсної волі заповідача може бути обумовлена складенням секретного заповіту, що посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом у порядку ст. 1249 Цивільного кодексу України (далі за текстом — ЦК), а також наданням широкому колу посадових і службових осіб (ст. 1251, 1252 ЦК) права посвідчувати заповіти.

Особливу роль в актуалізації проблем тлумачення заповіту відіграла *Causa Curiana*, що мала місце у 90 р. до н. е. у Стародавньому Римі. Особа склала заповіт, за яким визначила свою волю таким чином: «Якщо у мене народиться син і він помре до досягнення повноліття, то я бажаю, щоб Курій був моїм спадкоємцем». Так склалося, що син взагалі не народився. У зв'язку з цим виникло питання — як саме тлумачити волю заповідача. З цього приводу зіткнулися дві позиції. Прихильники першої доводили, що виходячи з буквального тексту заповіту, Курій не має прав, а спадщина повинна перейти до спадкоємців за законом. Зокрема, Сцевола говорив: «Було б пасткою для народу, залишивши у зневазі написаний текст, займатися пошуком уявної волі заповідача». Прихильник другої позиції Папіан доводив протилежне: «В умовах заповітів слід приймати волю в більшій мірі, ніж слова». З часів Цицерона і *Causa Curiana* зіставлення тлумачення правочину буквального за змістом і наміром стало загальноприйнятим у юристів¹.

Відповідно до ст. 1256 ЦК тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини самими спадкоємцями. У разі спору між спадкоємцями тлумачення заповіту здійснюється судом відповідно до ст. 213 ЦК.

Чинний ЦК містить окремі норми щодо тлумачення змісту правочину (ст. 213), умов договору (ст. 637) та заповіту (ст. 1256). При цьому ст. 213 ЦК є загальною нормою щодо тлумачення всіх видів правочинів. А відтак, загальні правила тлумачення застосовуються до всіх правочинів у тому обсязі, в якому вони не змінені спеціальними правилами, що містяться, відповідно, у спеціальних нормах. Оскільки спеціальною нормою (ч. 1 ст. 1256 ЦК) не врегульовано механізм тлумачення заповіту спадкоємцями, то таке тлумачення має здійснюватися відповідно до змісту ст. 213 ЦК.

Загальні правила, за якими має здійснюватися тлумачення правочину, закріплені у ч. 3, 4 ст. 213 ЦК і зводяться до наступного. При тлумаченні змісту правочину береться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів. Якщо буквальне значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає можливості з'ясувати зміст окремих частин правочину, останній встановлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами

¹ Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. — М.: Юрист, 1996. — С. 317-319.

сторін. Якщо і у такий спосіб неможливо визначити справжню волю осіб, які вчинили правочин, до уваги беруться мета правочину, зміст попередніх переговорів, усталена практика відносин між сторонами, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору та інші обставини, які мають істотне значення.

Сутність наведених правил полягає у поєднанні «теорії волі» та «теорії волевиявлення», які протягом тривалого часу протиставлялися одна одній. Різниця між цими теоріями зводиться до того, чому саме віддати перевагу при тлумаченні правочину. За «теорією волі» перевага надається тому, що сторони дійсно мали на увазі, складаючи правочин. Навпаки, «теорія волевиявлення» пріоритет надає тому, що написано в правочині, тобто буквальному тлумаченню слів та термінів. Аналіз ст. 213 ЦК дозволяє зробити висновок, що незважаючи на певний симбіоз наведених вище теорій, певний пріоритет віддається законодавцем саме теорії волевиявлення, оскільки при тлумаченні правочину спершу береться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів, тобто здійснюється буквальноне тлумачення правочину. І лише коли буквальноне тлумачення не дало змогу витлумачити зміст правочину, суб'єкти тлумачення керуються порівнянням частин правочину, намірами сторін тощо. Тобто правила тлумачення правочину визначені законом за принципом концентричних кіл: у разі неможливості витлумачити зміст правочину шляхом використання вузького кола засобів (буквальне тлумачення), залучаються інші засоби.

Такий підхід підвищує значення тексту правочину в регулюванні правових відносин і орієнтує заповідача на ретельне формулювання розпоряджень, що складають зміст заповіту. Важливо врахувати, що здійснення тлумачення заповіту можна уникнути, якщо зміст заповіту викладено чітко, ясно, його положення однозначні та логічно послідовні.

Водночас правила, що містяться у ст. 213 ЦК, мають застосовуватися при тлумаченні заповіту з ура-

хуванням специфіки спадкових правовідносин, яка зводиться до наступного:

— тлумачення заповіту здійснюється після відкриття спадщини, а тому заповідач об'єктивно не може брати участі у цьому процесі;

— тлумачення здійснюється виходячи із одностороннього характеру заповіту, в якому дія лише однієї особи (заповідача) породжує права та обов'язки для інших осіб. Відтак, як спадкоємцями, так і судом не беруться до уваги зміст попередніх переговорів, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору.

Тлумачення заповіту — з'ясування змісту заповіту як дійсного одностороннього правочину, з тексту якого неможливо встановити справжню волю заповідача².

Шляхом застосування механізму тлумачення заповіту усуваються певні недоліки його змісту, у зв'язку з якими нотаріус відмовляє у видачі свідоцтва про право на спадщину. Підстав для оскарження такої відмови з боку нотаріуса закон не передбачає, адже згідно з п. 5.1 гл. 10 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України³, при оформленні спадщини за заповітом нотаріус має надати правову оцінку заповіту, перевірити його реєстрацію у Спадковому реєстрі та чинність на момент смерті заповідача. Якщо наданий спадкоємцем заповіт не відповідає вимогам законодавства, нотаріус відмовляє в його прийнятті. А відтак, відмовляючи в прийнятті заповіту, зі змісту якого неможливо встановити дійсну волю заповідача, нотаріус діє в межах наданих йому повноважень.

Право на пред'явлення позову про тлумачення заповіту виникає після смерті заповідача.

Причому поставити питання про тлумачення заповіту може лише спадкоємець, який прийняв спадщину в установленому законом порядку. Як вказував свого часу Г. Ф. Шершеневич, особа, яка має право на спадкування, з моменту відкриття спадщини не може ще вважатися суб'єктом тих відносин, в яких перебував спадкодавець. Вона ще не має ні права власності, ні права вимоги, ні заставного права і жодного іншого з тих, що належали спадкодавцю. Для того ж, щоб стати

² Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). — Т. 12: Спадкове право / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. — Х., 2009. — С. 278.

³ Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затв. наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.

суб'єктом прав та обов'язків, спадкоємцю необхідно прийняти спадщину⁴.

Отже, перш ніж звернутися до суду з позовом про тлумачення заповіту, спадкоємець, який на час відкриття спадщини не проживав постійно із **спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах — уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини** (ст. 1269 ЦК). У протилежному випадку збільшується ймовірність порушення прав інших осіб, які прийняли спадщину та отримали відповідні свідоцтва.

Звернення до суду з позовом про тлумачення заповіту обумовлюється неможливістю оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку. А відтак **належним доказом у цивільній справі про тлумачення заповіту є постанова нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії**.

Як зазначено в п. 1 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі за текстом — ВССУ) «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.13 р. № 24-753/0/4-13, слід звернути увагу на наявність у матеріалах справи обґрунтованої постанови про відмову нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії, зокрема, відмови у видачі свідоцтва про право на спадщину⁵. В окремих випадках суди відмовляли в задоволенні позовів про тлумачення заповіту на тій підставі, що позивачем не надано доказів відмови нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину⁶.

Важливо врахувати, що резолютивна частина судового рішення, яким здійснюється тлумачення тексту заповіту, має бути викладена таким чином, щоб нотаріус беззастережно міг видати свідоцтво про право на спадщину. Витлумачений судом заповіт закріплюється у судовому рішенні і є обов'язковим як для спадкоємців, кредиторів, відказоодержувачів, так і для нотаріуса, який на підставі наданого рішення суду,

що набрало законної сили, видає кожному із спадкоємців свідоцтво про право на спадщину за заповітом.

Об'єктом судового тлумачення заповіту є виключно сам заповіт, складений із слів та сполучень слів, які утворюють його текст. Інші документи, такі як переписка, щоденники померлого, варіанти проекту заповіту, що збереглися на час розгляду справи в суді, не можуть виступати додатковою інформацією для висновків суду щодо змісту заповіту.

Слід врахувати, що закон визначає вичерпний перелік суб'єктів, наділених правом тлумачити заповіт — спадкоємці та суд. Це має бути враховано при оцінці належності та допустимості доказів. По одній цивільній справі судом в основу рішення була покладена довідка про тлумачення заповіту, видана 18.01.16 р. Савинківською сільською радою⁷. Тобто суд помилково розширив коло суб'єктів тлумачення правочину, надавши таке право органу місцевого самоврядування.

При судовому тлумаченні заповіту показання свідків стосовно намірів заповідача, особистих зв'язків та обставин життя заповідача, його взаємовідносин із спадкоємцями і т. ін. не повинні прийматися судом.

Показаннями свідків не може бути встановлено буквальний смисл правочину, адже воля померлого міститься саме в заповіті, і з'ясувати наміри особи можливо лише за умови дослідження його змісту. Крім того, наміри особи, що мали місце до моменту складення заповіту, можуть змінитися у зв'язку з обставинами суб'єктивного та об'єктивного характеру, про що свідки можуть і не знати. Законом гарантується таємниця заповіту (ст. 1255 ЦК), а відтак заповідач з метою її збереження може просто розкрити оточуючим свою волю інакше, ніж це зазначено в заповіті. Зокрема, при вирішенні спору за позовом сина спадкодавця про тлумачення заповіту, допитані свідки, які не є родичами заповідача, надали пояснення, що, на їх думку, померлий не міг скласти заповіт не на користь свого сина⁸.

⁴ Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 2. — М.: Статут, 2005. — С. 405.

⁵ Лист ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.

⁶ Див., напр., рішення Гайсинського районного суду Вінницької області від 30.03.2013 у справі № 129/94/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57805392>.

⁷ Рішення Корюківського районного суду Чернігівської області від 26.01.2016 у справі № 736/57/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55214016>.

⁸ Ухвала апеляційного суду м. Києва від 14.10.2014, провадження № 22-ц/796/12468/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40947266>.

Потреба в тлумаченні заповіту виникає при оформленні спадкових прав, зокрема, коли змінилися реквізити спадкового майна (правовстановлюючий документ та інші реквізити майна, що вказані в заповіті) при незмінності самого об'єкта спадкування. Часто це виникає при спадкуванні права власності на земельну ділянку, коли в заповіті не зазначено місце її розташування або змінився правовстановлюючий документ.

Так, спадкоємець звернувся до суду з позовом про тлумачення заповіту. Як зазначалося в заповіті, право на земельну частку (пай) згідно із сертифікатом на право на земельну частку серії ЗП № 0056929, було заповідано позивачеві. При зверненні до нотаріуса з метою одержання свідоцтва про право на спадщину спадкоємцю було відмовлено у зв'язку з тим, що в заповіті не вказано місце розташування земельної ділянки. На цій підставі нотаріусом було видано постанову про відмову у вчиненні нотаріальних дій. Враховуючи викладене, спадкоємець просив розтлумачити заповіт.

Задовольняючи позов, суд в резолютивній частині судового рішення розтлумачив заповіт шляхом зазначення місця розташування земельної ділянки, право власності на яку виступало об'єктом спадкового правонаступництва⁹.

Необхідність в тлумаченні заповіту особливо гостро проявляється за наявності двох або більше заповітів у разі потреби усунути наявні в них суперечності. Застосування механізму тлумачення в такій ситуації вирішить питання, які заповідальні розпорядження змінені або скасовано, а які — залишилися в силі. При цьому у разі складення кількох заповітів щодо розпорядження одним і тим же майном (множинність заповітів), застосовуються норми ч. 3, ч. 4 ст. 1254 ЦК. Кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним. Якщо новий заповіт, складений заповідачем, був визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення

не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК), а також вчинення правочину під впливом насильства (ст. 231 ЦК).

По одній цивільній справі потреба в тлумаченні заповіту була зумовлена тією обставиною, що згідно із заповітом частки спадкоємців склали відповідно 70 % та 30 %. Завідувач державної нотаріальної контори у своєму листі роз'яснив, що на підставі п. 5.10 гл. 1 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України у тексті договору про відчуження частки майна вказуються арифметичні (у простих дробах) частки. Цей порядок застосовується і в текстах заповітів. У наданому заповіті все майно заповідано у відсотках, тому нотаріус не прийняв наданий заповіт для виконання та порекомендував позивачу звернутись до суду з приводу тлумачення заповіту. Суд дійшов висновку, що в силу юридичної необізнаності заповідач та секретар сільської ради, яка готувала проект заповіту, помилково зазначили у ньому частки у відсотковому відношенні замість арифметичних (у простих дробах) часток. З цих міркувань позов було задоволено, а заповіт розтлумачено таким чином: за заповітом від 06.11.2009 р. заповідач все належне їй майно заповіла спадкоємцям у відсотках, які відповідають часткам: 7/10 частки та 3/10 частки¹⁰.

В іншому випадку звернення до суду із позовом про тлумачення заповіту було викликано тією обставиною, що особа заповіла своїм дочкам кімнати в належній їй на праві приватної власності квартири¹¹.

Тлумаченню підлягає лише дійсний заповіт. Відтак суд вирішує спір про тлумачення заповіту лише за відсутності підстав для його недійсності. Недійсний заповіт не підлягає тлумаченню, оскільки недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю (ч. 1 ст. 216 ЦК). Крім того, помилковою є практика тих судів, які задовольняють позови щодо тлумачення заповіту та визнання його чинним¹².

⁹ Рішення Чернігівського районного суду Запорізької області від 03.09.2008 у справі № 2-457/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3343006>.

¹⁰ Рішення Бериславського районного суду Херсонської області від 15.06.2016 у справі № 647/516/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58363880>.

¹¹ Рішення Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 15.09.2014 у справі № 208/7034/13-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42870694>.

¹² Див., напр.: рішення Зіньківського районного суду Полтавської області від 16.11.2016 у справі № 530/1309/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62901368>.

Під час розгляду справи про тлумачення заповіту, посвідченого секретарем селищної ради, було встановлено відсутність в заповіті дати його посвідчення та підписів. Тобто правочин було посвідчено з порушенням вимог, визначених чинним законодавством, адже заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення та має бути особисто підписаний заповідачем. Задовольнивши позов та витлумачивши заповіт, суд не врахував, що згідно з ч. 1 ст. 1257 ЦК заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним¹³.

Згідно з ч. 2 ст. 1256 ЦК України суд розглядає справу про тлумачення заповіту за наявності таких умов:

- 1) зміст заповіту містить суперечності, неточності, що ускладнюють розуміння останньої волі заповідача;
- 2) наявність спору між спадкоємцями щодо тлумачення заповіту — спадкоємці мають різне уявлення про волевиявлення заповідача.

За відсутності спору тлумачення заповіту здійснюється самими спадкоємцями на підставі ч. 1 ст. 1256 ЦК. Результат тлумачення в цьому разі має бути формалізований належним чином у вигляді окремого документа, враховуючи обов'язковість результату тлумачення для інших суб'єктів спадкових правовідносин. Такий документ підписується всіма спадкоємцями, що закликаються до спадкування, оскільки необхідною умовою тлумачення заповіту спадкоємцями, виходячи із змісту ст. 1256 ЦК, є відсутність спору, тобто згода кожного окремо спадкоємця із витлумаченим текстом заповіту. Відмова хоча б одного спадкоємця підписати такий документ має наслідком відмову нотаріуса видати свідоцтво про право на спадщину та є підставою для звернення до суду задля тлумачення заповіту в порядку ч. 2 ст. 1256 ЦК. Слід врахувати, що документ, в якому міститься витлумачений спадкоємцями заповіт, за своєю юридичною природою не є договором. Адже договір відповідно до ст. 626 ЦК — це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну

або припинення цивільних прав і обов'язків. Тлумачення заповіту не може бути спрямоване на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків спадкоємців, оскільки вони встановлені заповітом як одностороннім правочином¹⁴. Тлумачення ж заповіту по суті є конкретизацією положень останньої волі заповідача і, відповідно, не створює правових наслідків у вигляді прав та обов'язків спадкоємців. Тому документ, у якому міститься витлумачений спадкоємцями текст заповіту, є невід'ємною частиною заповіту та не може існувати окремо від нього.

Враховуючи, що підставою судового тлумачення заповіту є спір між спадкоємцями, така справа має розглядатися виключно в порядку позовного провадження. Причому, виходячи з принципу змагальності, закріпленого у ст. 10 ЦПК, суд може здійснювати тлумачення заповіту тільки у разі, якщо це зроблено **на виконання заявлених сторонами вимог.**

Проте в окремих випадках суди тлумачать заповіт в порядку окремого провадження, де заявником виступає спадкоємець за заповітом, а заінтересованою особою — орган місцевого самоврядування¹⁵. Це є суттєвим порушенням, що має визнаватися підставою для скасування судового рішення.

Відповідно до п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.08 р. № 7 справи про спадкування розглядаються судами за правилами позовного провадження, якщо особа звертається до суду з вимогою про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які можуть вплинути на спадкові права й обов'язки інших осіб та (або) за наявності інших спадкоємців і спору між ними.

У досліджуваній категорії цивільних справ сторонами виступають спадкоємці, між якими виник спір щодо встановлення дійсної волі заповіту. Слід зазначити, що нотаріуси не повинні залучатися до участі у справі у зв'язку

¹³ Рішення Ірпінського міського суду Київської області від 03.11.2010 у справі № 2-3431/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12193401>.

¹⁴ Сібілов М. М. До питання щодо тлумачення заповіту // Проблеми цивільного права і процесу: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присв. пам'яті проф. О. А. Пушкіна (23 травня 2009 р.) — Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. — С. 9.

¹⁵ Див., напр.: **рішення** Козівського районного суду Тернопільської області від 17.01.2008 у справі № 2-0-2/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1865889>; **рішення** Ширяївського районного суду Одеської області від 27.08.2008 у справі № 2-59/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24779733>; **рішення** Козівського районного суду Тернопільської області від 25.09.2015 у справі № 600/1077/15-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54061224>.

з відсутністю юридичної заінтересованості. Крім того, нотаріус не є суб'єктом матеріальних правовідносин (передусім він не є суб'єктом тлумачення заповіту).

Складнішою видається ситуація, коли в заповіті, який об'єктивно потребує тлумачення, призначений лише один спадкоємець. Аналіз ч. 1 ст. 1256 ЦК дозволяє зробити висновок про неможливість тлумачення заповіту одним спадкоємцем особисто, адже у зазначеній нормі йдеться про тлумачення заповіту *спадкоємцями*. Тому нотаріуси, буквально застосовуючи ч. 1 ст. 1256 ЦК, не дозволяють одному спадкоємцю витлумачити текст заповіту та пропонують звернутися до суду задля встановлення дійсної волі заповідача. Відтак, в юридичній практиці виникають складнощі стосовно встановлення особи відповідача у відповідному спорі.

У разі необхідності здійснення судового тлумачення заповіту, в якому призначено одного спадкоємця, позов має пред'являтися до спадкоємців за законом, адже при неможливості виконання заповіту саме вони отримують право на спадкування. При цьому залучення у справу спадкоємців за законом як відповідачів можливе за умови прийняття ними спадщини.

За відсутності спадкоємців за законом або неприйняття ними спадщини, відповідачем у цивільній справі про тлумачення заповіту виступатиме територіальна громада в особі відповідних органів місцевого самоврядування. Такий висновок зумовлюється змістом ст. 1277 ЦК, що містить порядок набуття територіальною громадою права власності на спадкове майно, визнане в судовому порядку відумерлим.

Тлумачення заповіту судом не повинно змінювати волі заповідача, тобто підміняти собою сам заповіт. Суд не може переймати на себе права власника щодо розпорядження своїм майном на випадок смерті. Тлумачення заповіту є лише інструментом з'ясування волі заповідача після його смерті. Відтак суд, здійснюючи тлумачення заповіту, не повинен виходити за межі цього процесу та змінювати (доповнювати) зміст заповіту. Останнє має наслідком спотворення волі заповідача. Як відзначив ВССУ в ухвалі від 25.03.15 р., метою тлумачення правочину є з'ясування того, що в ньому дійсно виражено, а не того, що малося на увазі¹⁶.

Так, позивачка звернулася до суду з позовом про тлумачення заповіту. Позов обґрунтовувався тим, що спадкодавцем (матір'ю позивачки) 26.07.2012 р. було складено заповіт, яким заповідано позивачці права на дві земельні ділянки (паї). Утім під час оформлення спадщини їй стало відомо, що 03.06.2013 р. спадкодавець склала ще один заповіт, відповідно до якого все своє майно, яке б належало їй на момент смерті, заповіла відповідачу. Відтак позивачка була позбавлена можливості оформити спадщину після смерті спадкодавця, оскільки на підставі останнього заповіту втратила право на земельні ділянки, які раніше заповіла їй мати. Суд відзначив, що спадкодавець, складаючи другий заповіт від 03.06.2013 р., очевидно не знала, що цим заповітом втрачається дія першого заповіту від 26.07.2012 р., і що позивачка втрачає своє право на отримання двох земельних часток (паїв), оскільки до складу спадщини за другим заповітом входять права на дані земельні ділянки (паї), які повинні були перейти у власність позивачки. За життя спадкодавець неодноразово говорила про те, що позивачці будуть належати дві земельні частки (паї). Це ще раз свідчить про те, що в силу своєї юридичної неграмотності спадкодавець не знала, що наступний заповіт скасовує дію попереднього. Зважаючи, що іншим способом, ніж у судовому порядку, позивачка не може захистити свої права, вона обґрунтовано звернулася з позовом про тлумачення заповіту.

Задовольняючи позов у повному обсязі, суд витлумачив заповіт наступним чином: «Здійснити тлумачення заповіту, що був посвідчений 03.06.2013 р., згідно з яким до складу спадкового майна, на яке може претендувати відповідач, не входить майно, про яке було зазначено в попередньому заповіті (посвідченому 26.07.2012 р.), а саме: право на земельну частку (пай), яке належало спадкодавцеві на підставі Державного акта на право власності на земельну ділянку від 06.10.2011 р., виданого Рівненською районною державною адміністрацією, та Державного акта на право власності на земельну ділянку від 06.10.2011 р., виданого Рівненською районною державною адміністрацією, які заповідались позивачці, і що позивачка має право на спадкування двох земельних ділянок»¹⁷.

¹⁶ Ухвала ВССУ від 25.03.2015 у справі № 6-44913св14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43409707>.

¹⁷ Рішення Рівненського районного суду Рівненської області від 12.06.2015 у справі № 570/247/15-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44850757>.

Наведене рішення є яскравим прикладом того, що суд змінив волю заповідача та фактично перейняв на себе права власника майна. Судом не було враховано положення ч. 3 ст. 1254 ЦК, що кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним.

Як зазначається в ухвалі Верховного Суду України від 27.08.08 р., ч. 2 ст. 213 ЦК не допускає, щоб при тлумаченні правочину здійснювався пошук волі учасника правочину, який не знайшов відображення у тексті самого правочину. При тлумаченні заповіту не допускається і внесення змін у сам зміст заповіту, ураховуючи також, що заповіт — це особисте розпорядження фізичної особи щодо належного їй майна, майнових прав та обов'язків на випадок смерті¹⁸.

Рішенням апеляційного суду Рівненської області від 18.12.2008 р. скасовано рішення Володимирецького районного суду Рівненської області від 28.05.2008 р., яким було витлумачено заповіт. Судом першої інстанції встановлено, що у заповіті спадкодавець заповів все своє рухоме майно, де б воно не знаходилося і з чого б воно не складалося і буде належати їй на день смерті, спадкоємцям В. П., Д. Л., І. Д. та Е. Т. в рівних частках, а все своє нерухоме майно — Д. Л.

Рішенням Володимирецького районного суду Рівненської області від 28.05.2008 р. заповіт було витлумачено таким чином, що насправді заповідач заповів В. П., Д. Л., І. Д. та Е. Т. не все своє рухоме майно (як це зазначено спадкодавцем у заповіті), а все нерухоме майно. Апеляційний суд Рівненської області у своєму рішенні вірно зазначив, що суд першої інстанції вийшов за межі наданих йому ст. 213 ЦК повноважень, оскільки зміст поняття «рухоме майно» замінив поняттям «нерухоме майно», чим фактично змінив сам заповіт. Виправлення «помилки» у заповіті законом також не віднесено до компетенції суду¹⁹.

Справи про тлумачення слід відрізняти від інших спадкових справ, зокрема, справ про встановлення неправильності написання у заповіті прізвища, ім'я, по батькові спадкоємця. Останні розглядаються

за правилами окремого провадження, адже відсутній спір про право, а помилку, допущену при написанні прізвища, ім'я, по батькові спадкоємця, неможливо виправити іншим способом, ніж встановити факт в судовому порядку. Важливо вказати, що зазначена помилка має очевидний характер та не вимагає при її виправленні застосування механізму тлумачення правочину, закріпленого в ст. 213 ЦК. Утім, суди інколи помилково розглядають цивільні справи про встановлення неправильності написання у заповіті прізвища, ім'я, по батькові спадкоємця за правилами позовного провадження та вдаються до тлумачення заповіту, хоча необхідності в цьому немає.

Спадкоємець звернувся до нотаріуса з приводу оформлення своїх спадкових прав на майно, однак йому було відмовлено у видачі свідоцтва про право на спадщину через те, що у заповіті ім'я та по батькові заповідача та секретаря сільської ради, яким було посвідчено заповіт, записано у вигляді ініціалів. У зв'язку з цим спадкоємець просив суд здійснити тлумачення заповіту. Рішенням районного суду позов було задоволено. При цьому судом не було враховано, що воля заповідача викладена зрозуміло та чітко, заповіт не містив суперечностей, у зв'язку з чим були відсутні підстави для його тлумачення²⁰.

Вимога про тлумачення заповіту виступає самостійним предметом судового розгляду.

Проте позивачі, звертаючись до суду, в окремих випадках поєднують вимогу про тлумачення заповіту з визнанням права власності на спадкове майно. Причому суди задовольняють подібні позови, і такі випадки є непоодинокі в судовій практиці.

Рішенням Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 01.11.2011 р. здійснено тлумачення заповіту. Суд в резолютивній частині рішення визнав, що воля спадкодавця була направлена на те, щоб заповісти позивачеві земельну ділянку площею 0,0749 га, яка належала померлій на підставі державного акта на право приватної власності

¹⁸ Ухвала Верховного Суду України від 27.08.2008 у справі № 6-11329 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2299633>.

¹⁹ Рішення Апеляційного суду Рівненської області від 18.12.2008 у справі № 22-1065/08 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2680776>.

²⁰ Рішення Балтського районного суду Одеської області від 18.06.2016 у справі № 493/1122/16-ц [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/60140220>.

на землю. Крім того, судом було визнано за позивачем право власності в порядку спадкування за заповітом на зазначену земельну ділянку²¹.

Така позиція є необґрунтованою. В цьому випадку слід керуватися п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.08 р. № 7, де зазначено, що за наявності умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину вимоги про визнання права на спадщину судовому розглядові не підлягають. Суд не повинен виконувати непритаманні йому функції нотаріату. Відповідно до змісту гл. 89 ЦК правове оформлення спадкових прав здійснюється в нотаріальному порядку шляхом видачі спадкоємцю свідоцтва про право на спадщину. Спадкоємець після отримання рішення суду, в якому здійснено тлумачення заповіту, що набрало законної сили, звертається до нотаріуса для отримання свідоцтва про право на спадщину, адже перешкоди для оформлення спадкових прав вже усунені.

Предметом судового розгляду не можуть виступати вимоги про тлумачення заповіту та визнання права власності на майно в порядку спадкування.

Статтею 392 ЦК передбачено, що позов про визнання права власності може бути пред'явлений, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати власником документа, який засвідчує його право власності. Тобто йдеться

про випадки, коли документи, що засвідчують право власності на нерухоме майно, існували, проте були втрачені власником та не можуть бути відновлені в передбаченому законом порядку. Найпоширенішою причиною звернення особи до суду з позовом про визнання права власності на нерухоме майно в порядку спадкування є неможливість спадкоємцями оформити своє право на спадщину в нотаріальній конторі у зв'язку з відсутністю правовстановлюючих документів на спадкове майно на ім'я спадкодавця та (або) відсутність державної реєстрації нерухомого майна за спадкодавцем.

Такі випадки характерні переважно для сільської місцевості, де право власності на житловий будинок підтверджується лише записом в погосподарській книзі сільської ради та тривалим фактом володіння цим майном особою, яка померла.

Перші власники не оформлювали документи на належне їм нерухоме майно та не реєстрували його в органах БТІ. У зв'язку з цим спадкоємці не можуть отримати у нотаріуса свідоцтва про право на спадщину на таке майно; відтак їх право має бути визнано в судовому порядку²².

Визнання права власності на спадкове майно в судовому порядку є винятковим способом захисту цивільних прав та інтересів судом, що має застосовуватися, якщо існують перешкоди для оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку.

²¹ Рішенням Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 01.11.2011 у справі № 2-1429/11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/18864895>

²² Пункт 3.1 листа ВССУ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.